

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

8

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1966

Kiadja:

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem

Régészeti Tanszéke

Szerkesztőbizottság:

BANNER JÁNOS

LÁSZLÓ GYULA

OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

KANOSZSAY MARGIT

Felelős kiadó:

Banner János

Készült a Múzeumok Rotaüzemében
11 iv terjedelemben, 350 példányban.
Szám: KK-193/1966.

A LANGOBARD-SZLÁV-AVAR EGYÜTTÉLÉS EGYIK RÉGÉSZETI BIZONYÍTÉKÁRÓL

Az alábbiakban egy másfél évtizede felvetődött s azóta egyre terebélyesedő hipotézis kritikáján keresztül arra szeretnék rámutatni, hová vezethetnek még a legjobb szándéku, legprecízebb művészeti-tipológiai vizsgálatok is, ha a vizsgálat tárgyát kiszakítjuk régészeti és történeti összefüggéseiből.

Kiindulópontunk a Dél-Morvaországban, elsősorban Velké Pavlovicén feltárt népvándorláskori csontvázás sirok keramikája, amelyet 1950-ben először J. Poulik ismertett^{/1/}. Noha a sirok olyan leleteket is szolgáltatottak, amilyenek Dél-Morvaországban korábban ismeretlenek voltak, valamint Közép-Duna-medencei párhuzamaik sem voltak akkoriban még hozzáférhetőek, J. Poulik lényegében mégis helytállóan értékelte a leleteket. A csontvázás sirokat a szláv lakosság között vagy fölött élő langobard harcos uralkodó réteg hagyatékának tartotta, amelyre azonban - szerinte - nem maradt hatás nélkül a környező korai szláv lakosság kulturája. A sirok korát mindmáig helytállóan az V. század végétől a VI. század közepéig terjedő időben határozta meg^{/2/}.

Más irányból vizsgálta a problémát H. Mitscha-Märheim első hozzászólása, aki a velké pavlovicei 9. sir korongon készült, körtealaku bepecsételt diszitésű edényének^{/3/} régészeti összefüggéseit igyekezett megvilágítani. Hangsúlyozni kívánom, hogy vizsgálatait olyan időpontban végezte, amikor a dunavidéki langobard kérdés kutatásában fordulópontot jelentő magyarországi anyag még nem volt közzétéve, amikor a velké pavlovicei bepecsételt edényhez egyetlen pannoniai (ausztriai vagy ny-magyarországi) párhuzamot sem ismert az irodalom. Érthető tehát, hogy Mitscha-Märheim Italia felé fordult és a morvaországi edény akkori legjobb párhuzamát a Milano közelében fekvő Inveruno bepecsételt langobard edényében találta meg^{/4/}. Mivel azonban Italiában 568 előtt nem számolhatott langobard keramikával, ez a művészeti-tipológiai teljesen helytállóknak látszó párhuzam alapos időrendi eltolódáshoz vezetett. Ha ugyanis az inverunoi edény korai VII. századi, - mint ahogy körülbelül az is - akkor nyilván ugyanez a kora a velké pavlovicei siroknak is. És mivel Italiában elég

gyakoriak az ilyen bepecsételt edények a VI. sz. vége és a VII. sz. első fele közötti évtizedekben, Mitscha-Märheim szerint feltehetőleg használatuk is ekkor és onnét juthatott el a Tisza-vidék gepidáihoz, valamint a VI-VII. század fordulójáig helyben maradt délmorvaországi langobard maradvány lakossághoz. - Ez az 568 után továbbélő langobard maradvány-lakosságot kimutató időrend jól simul a korábbi évtizedek hasonló keltezéseihez. Ma, bármennyire is túlhaladottá vált, bizonyos áttételekkel még mindig érezteti hatását bizonyos leletcsoportok túl késői keltezésében, mint arra alább még kitérek. -

A korábbi magyarországi gyűjtőásatások langobard leleteinek közzétételkor nem tértem ki a velké pavlovicei problémára. Akkoriban 568 előtti sírokból mindössze 3 hasonló korongolt bepecsételt edényt ismertünk, amelyek tipologiailag csak lazán kapcsolódtak a délmorva edényhez. Annyit mégis megállapíthattam, hogy a körtealaku bepecsételt keramika 568 előtt Pannoniában átvett vagy kialakult típus, amelynek további fejlődése 568 után Italiába vezet^{/5/}. J. Werner, aki az első - korántsem teljes - összeállítást elkészítette a típus itáliai langobard továbbfejlődéséről, illetve gepida elterjedéséről is, szintén új pannoniai eredetű formának tartja. A Dunától északra talált horni és velké pavlovicei darabokat 550-568 közötti késői pannoniai készítménynek és exportnak határozta meg^{/6/}.

A kérdés azóta megnyugtató módon eldőlt. Az elmúlt évtizedben Nyugat-Magyarország 12 pontján kerekén 300 langobard sirt tárt fel kutatásunk, közte 5 temetőt teljes egészében. Az ásatások eredményeként a körtealaku korongolt bepecsételt edények száma 21-re emelkedett ami ma a legnagyobb ilyen típusú gyűjtemény. A kisebb-nagyobb formai eltérések mellett a bepecsételt diszités változatai is csaknem ugyanennyifélék. Telepleletek révén bepillantást nyertünk a típus helyi, északpannoniai eredetébe is. Temető és sírösszefüggéseikből teljesen világos, hogy kivétel nélkül 568 előtti produktumok, amelyek jól megkülönböztethetők azoktól az 568 utáni, korai avar temetőkben jelentkező hasonló bepecsételt edényektől -, amelyek egyébként valószínűleg szintén helyi, pannoniai készítmények. Több hónapon át módomból volt az itáliai langobard bepecsételt keramikát is tanulmányozni s valamennyi darabról megállapíthattam, hogy későbbi síregyüttesből származik vagy későbbi típus mint a pannoniaiak.

A velké pavlovicei edény ugyanakkor szorosan kapcsolódik a pannoniai fazekassághoz. Kétségkívül helytálló tehát J. Werner és legújában B. Svoboda véleménye^{/7/}, akik szerint 550 körüli, de mindenesetre 568 előtti exportból került Dél-Morvaországba. - Mindez összhangban áll Svoboda megfigyelésével, aki ugyanebben az időben egyéb jelentős dunavidéki langobard kereskedelmi hatásokat is mutat ki cseh és morva földön^{/8/}.

A velké pavlovicei sírok egyetlen, nemzetközi síkon is vizsgálható bepecsételt edénye eredetének és időrendjének helyes értékelése alapvető jelentőségű a továbbiakban. Ugyanazon 9. sírból ugyanis a korongolt bepecsételt edénnyel együtt kisméretű, kissé összehuzott nyaku kézzelformált bögre^{/9/} is napvilágot látott. Az utóbbihoz teljesen hasonlóak kerültek elő az 1. és 11. sírokból^{/10/} is, tehát e kézzelformált kisméretű bögre-típus meglehetősen általános a délmorva temetőben. J. Poulik E. Beninger nyomán "nomád keramikának" nevezi^{/11/}, ami kevéssé szerencsés elnevezés, különösen ha meghatározott időben feltűnő keleti nomádokat pl. hunokat, alánokat vagy avarokat értenénk alatta. A várpalotai és bezenyei hasonló durvább edényeket magam általános későrómai- és népvándorláskori sirkeramikának tekintetem, amelyet évszázadokon át számos nép használt, többek között a dunavölgyi quadok, szarmaták és gepidák is. Ezt a fajta sirkeramikát éppen ezért a langobardoknál duna-vidéki átvételnek tartottam^{/12/}. Ugyanezeket a szabadkézzel készült jellegzetes langobard keramika 3. formájaként tartja számon J. Werner is^{/13/}.

Látszólag tehát nem lenne semmi probléma ezekkel a jelentéktelen formákkal, ha több kutató az elmúlt évtizedben nem szólt volna róluk hol avar hol mint szláv keramikáról. Hátha még azt is tudták volna, hogy az új magyarországi ásatások anyagában ugyanez a típus hullámvonal diszitással is előfordul!

Mielőtt a kérdésbe belemennénk, nézzük meg milyen sírokból is származnak mindazon ilyenféle edények, amelyeknek az előkerülési körülményei ismertek: Várpalota 22., 23. és 35. gyermeksírok^{/14/}, Rácalmás 3. csecsemő, Bezenye 21. sir gyermek, Vörs 16. sir csecsemő^{/15/}, Szentendre 63. és 86. sir gyermek és csecsemő, Kajdacs 6. sir (hullámvonal diszitással) gyermek, 30. sir gyermek. Hasonló a helyzet ha a csehországi csontvázas népvándorláskori temetőket nézzük: pl.

Záluži 28. sir gyermek^{/16/}, Mochov^{/17/} 8 és 9. sir gyermek^{/18/}. Említésre méltó kivétel az összekevertnek látszó (pl. egyedülálló módon két fésűt tartalmazó) mannersdorfi 12. sir, amely felnőtt női temetkezés lenne^{/19/}, valamint a linz-zizlauer bajor temető 73. sirja, ahol azonban ugyanabban a sirban felnőtt és gyermek temetkezés volt együtt^{/20/}. A baumgarteni hasonló edények előkerülési körülményei ismeretlenek, míg a velké pavloviceiek még nincsenek közzétéve.

A felsorolt zárt, hiteles együttesek után nem kell különösebben bizonyítanom, hogy itt nem ethnikai különlegességekkel, hanem (legalábbis a Dunától Délre) elsősorban csecsemő és kisgyermek sírokba tett egyszerű, durva, kézzelgyurt alkalmi síredényekkel állunk szemben.

A felsorolásból az is világosan kitűnik, hogy a VI. század valamennyi langobard és dunavidéki germán temetőjére (szándékosan nem térek ki a gepida emlékanyagára, amelyben az előadásom tárgyát képező mindhárom edénytípus megtalálható, a langobardokéhoz teljesen hasonló együttesekben) általánosan jellemző szokással és edényformával állunk szemben, de megtalálhatók a hasonló kézzelformált bögrék még a korai itáliai langobard emlékanyagban is. A lelőhelyek kivétel nélkül zárt közösségek temetői, nagyjából a pannoniai langobard települési terület szívében, ahol idegen anyagi kulturájú csecsemők önálló feltűnésével nem számolhatunk.

Kézzelformált sírbögre típusunkat tehát B. Svobodával együtt dunavidéki eredetűnek tartom^{/21/}. Helyi szlovákiai és Észak-Magyarország-i későcsászárkori formákra megy vissza; lényegében azoknak a dunai svebeknek a hagyatékára, akiket a langobardok a VI. század elején még itt találtak. Ugyanilyen eredetű a kis edényeken néha előforduló ritka hullámvonal bekarcolás is, - amely a jellegzetes korongolt pannoniai langobard edényeken sem ritka diszítés. Ez a germán "házikeramika" J. Werner szerint is alapvetően különbözik a szláv fazekasságtól és nem szolgálhat a germán-szláv együttélés bizonyítékaként^{/22/}.

Itt kapcsolódik témánkhoz a harmadik, legizgalmasabb probléma. Az itt vázolt svéb-langobard sírkeramika ugyanis mind technikáját, mind formai változatait tekintve szorosan kapcsolódik néhány olyan edényhez, amelyek egy kicsit a valóságban is, annál jobban viszont fényképfelvételen emlékeztetnek a prágai típusu

urnákra.

Az elmélet - tudtommal - a mintegy 11-12 cm magas, durva straženicei edényen ^{/23/} alapszik, amely népvándorláskori csontvázás sirből látott napvilágot. Noha a J. Pouliktól említett podbabai és baumgarteni párhuzamait nem tartom meggyőzőnek, - mivel azok inkább az imént tárgyalt sirkeramikához csatlakoznak -, nem lehet vitás, hogy maga a straženicei edény formáját tekintve nagyon emlékeztet a szláv keramika I. csoportjára: a prágai típusu urnákra. Dél-morvaországi korai szláv hamvasztásos temetőkből (Velatice, Přitluky) szép sorozat párhuzamát hozza Poulik, de már itt fel kell hívnom arra a figyelmet, hogy az igazi prágai típusu urnák mindig legalább kétszer akkora méretűek s amennyire ismerem őket, anyaguk sem teljesen azonos. Poulik abból kiindulva, hogy itt csak szláv edényformáról lehet szó, egykorunak tartja a délmorvaországi csontvázás és hamvasztásos temetőket, - helyesebben az utóbbiakat az előzőkkel keltezi az V. sz. végére és a VI. sz. első felére, magát a prágai edényformát pedig - úgy gondolja - a csontvázasan temetkező germán harcos réteg a környező szláv lakosságtól vette át ^{/24/}.

A kör csakhamar tovább bővült. A linz-zizloui bajor temető 49. sirjában talált kis 10 cm magas kézzelformált bögrét (vállán elmosódott hullámvonal diszítéssel) H. Ladenbauer-Orel feltehetően idegen, szláv hatásként értelmezte, ^{/25/} - mégpedig a germán sirkeramikánál már említett 73. sirből származó bögre töredékekkel együtt. A szlávok linzi feltűnését az avarokkal összefüggésben magyarázza ^{/26/}. A temető kezdetét a 630 körüli évekre keltezi, ami az eddig említett két "prágai" típusu bögre közeli rokonságát tekintve éles ellentétben áll Poulik fenti keltezésével.

Ezen az uton haladt tovább H. Mitscha-Märheim is. Kiindulása a morva-mezei Hohenauban feltárt igazi prágai típusu urnákat tartalmazó hamvasztásos temető. A békésen benyomuló szlávok és a Duna mentében helybenmaradt langobard maradvány lakosság baráti érintkezéseivel magyarázza a langenlebarni, ^{/27/} valamint a linz-zizloui prágai típusu bögrék feltűnését germán környezetben. Különösen Langenlebarnt tartja igen tanulságosnak, ahol csontvázás sirből tipikus germán mellékletekkel együtt került elő a szláv prágai típusu edény, ahol tehát a ritus germán,

míg a keramika már szláv. A két etnikum érintkezését az 570-650 közötti időre helyezi /28/.

Mitscha-Märheim elgondolását J. Werner is elfogadja, vagyis a langenlebarnei edényt ő is prágai típusu szlávnak tartja, sőt egy lépéssel tovább megy, amikor Mitscha-Märheimmel vitatkozva feltételezi, hogy ezt az edényt J. Szombathy esetleg nem is a germán csontvázás temetőben találta volna, hanem a környéken előkerült szláv urnasír lenne /29/.

A lelőköri körülmények ilyen átértékelését egyáltalán nem látom jogosultnak s egyben arra is szeretnék figyelmeztetni, hogy a langenlebarnei edénnyel együtt bekerült egyéb tárgyak kitűnően beleilleszkednek az 568 előtti langobard emlékanyagba. Ami pedig a kis langenlebarnei bögre és a jól megtermett hohenaui szláv urna közötti "hasonlóságot" illeti, elég egy pillantást vetni rájuk ahhoz, hogy bizonyos kétségek ébredjenek bennünk.

Végezetül E. Beninger kell még említenem, aki a linz-zizlauer temető új értékelésében a 49. sír "prágai típusu" edényét a típus legkésőbbi morvaországi előfordulása alapján éppugy 630/50 körülre keltezi, mint a 73. sír már többször tárgyalt szlávnak mondott bögrétörredékét /30/. Nincs itt helyem részletesebben kitérni arra, hogy a linz-zizlauer temető kezdetére javasolt eddigi késői időpontokkal az új pannoni-ai és itáliai langobard sírleletek valamint a magyarországi korai avar ill. bizánci-avar leletek ismeretében nehéz egyetérteni. A temetkezések - szerintem - már a VI-VII. század fordulójára elkezdődtek. Ez pedig a linzi, langenlebarnei és straženi-ai u. n. prágai típusu bögrék korát egymáshoz meglehetősen közel hozná.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy az eddig ismertetett és germán csontvázás temetőkből származó u. n. "prágai típusu" bögréket olyan sorozattal egészíthetem ki, amelyek - ha lehet - még inkább "prágai" formák, mint az irodalomban eddig közöltek. A szentendrei és rácalmási langobard temetőkben tártam fel őket, - olyan lelőhelyeken, ahol még a környéken sem fordult elő más korszakból származó lelet, mint szilárdan 568 előttre keltezhető, klasszikus langobard ritussal és mellékletekkel felszerelt sírok. A bögrék magassága 12-14 cm (éppugy, mint a

langenlebari, linzi és straženicei bögréké), valamennyi szabadkézzel készült mégpedig ugyanugy iszapolva, ugyanabból az anyagból, mint a csecsemő és gyermeksirok keramikája. S hogy az analógia teljes legyen valamennyi szintén csecsemősirből származik: a rácalmási 7., a szentendrei 20., 74. és 77. sirokból, valamint Sági Károly ásatásából a vörsei 16. csecsemő sirből, - éppenugy, mint ahogy a linzi 49. sir is csecsemő temetkezés volt. E törvényszerűség alapján nyilvánvalóan ugyanez lehet a helyzet a langenlebari edényke esetében is.

Valamennyi sir pontosan beleilleszkedett a felnőtt temetkezések sorába, langobard szokás szerint igen mélyek voltak. Két esetben az edények olyan gyöngyökkel kerültek elő, amelyek azonosak a felnőttek sirjaiban talált, - egyébként általánosan 568 előtti - gyöngytipusokkal.

Ehhez nincs mit hozzátennem. Véletlen formai hasonlóság játszott velünk, velem is, amikor Rácalmásan 1957-ben az első ilyen edényt találtam. Az u. n. "prágai" típusu langobard csecsemő siredények igazi rokonai a kézzelformált sirbögrék, tehát pontosan azok a formák, amelyek irányában a kutatók egy része (pl. Poulik) - ha más előjellel is -, de rokonaikat kereste és sejtette. Eredetüket tekintve ugyanazon dunavidéki későcsászárkori-korai népvándorláskori svéb keramikára vezethetők vissza, mint amazok.

Mindebből viszont az következik, hogy mindazon elméleteket, amelyeket ezekre az igazi régészeti összefüggéseikből kiragadott kis sirbögrékre építettek a langobard-szláv-avar együttélés, bevándorlás vagy továbbélés kérdésében nem tartom bebizonyíthatónak.

Bóna István

J E G Y Z E T E K

1. / J. Poulik, Jižni Morava, země dávných Slovanů. Brno 1948-1950, 22 skk.
2. / U. o. 51.
3. / U. o. 88. kép
4. / H. Mitscha-Märheim, Egger-Festschrift 2, 1953, 372-373, 8. kép
5. / Bóna I. Acta Arch. Hung. 7/1956/202.
6. / J. Werner, Die Langobarden in Pannonien (München 1962) 54-, 60., 18. t. 4.
7. / B. Svoboda, Čechy v době stěhování národů (Praha 1966) 228-, 73. kép
8. / U. o. 355-358.
9. / J. Poulik i. m. 88/b kép.
10. / U. o. 26. kép a-b.
11. / Uo. 51.
12. / Bóna I. i. m. 202.
13. / J. Werner i. m. 50.
14. / Bóna I. i. m. 190-191 és 41. t. 4-6.
15. / Sági K., Acta Arch. Hung. 16/1964/ 371; XXVIII. t. 8.
16. / B. Svoboda i. m. 287-288, 96. t.
17. / U. o. 263-264.
18. / J. Zeman, Pam. Arch. 49/1958/ 432-434., 22. kép 2-3.
19. / H. Mitscha-Märheim, Arch. Aust. 22/1957/ 46-48., 2. kép
20. / H. Ladenbauer-Orel, Linz-Zizlau. Das baierische Gräberfeld (Wien-München 1960) 43., 5. t.
21. / B. Svoboda i. m. 345.
22. / J. Werner i. m. 114.
23. / J. Poulik i. m. 23. kép
24. / U. o. 48-49.
25. / H. Ladenbauer-Orel i. m. 38., 41. t.
26. / U. o. 75.
27. / H. Mitscha-Märheim, Jb. f. Landeskunde von Niederösterreich N. F. 34/1958-60/ 44 skk.
28. / U. Ó, Die Völkerwanderungszeit in Österreich (Dunkler Jahrhunderte goldene Spuren) Wien 1963, 158-159, 25. kép

